

УДК 374

Биковська О.В.

СУЧАСНІ ПОЛОЖЕННЯ ТЕОРІЇ ТА МЕТОДИКИ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

На сучасному етапі розвитку суспільства освіта стає одним з головних факторів формування людського капіталу, її духовного, інтелектуального та економічного розвитку. Перехід у новий якісний стан позашкільної роботи в позашкільну освіту співпав у часі не тільки з усвідомленням її як надзвичайно актуального явища для подальшого розвитку освітнього простору України, але і з правовим закріпленням її нового статусу як складової системи освіти.

Державну політику у сфері позашкільної освіти, її правові, соціально-економічні, а також організаційні, освітні та виховні засади визначає Закон України “Про освіту”, Закон України “Про позашкільну освіту”, Закон України “Про охорону дитинства”, Положення про позашкільний навчальний заклад, Національна доктрина розвитку освіти тощо.

Загальні концептуальні положення щодо змісту і форм позашкільної освіти, її організації і стратегії розвитку розкриває Концепція позашкільної освіти та виховання, Державна національна програма “Освіта” (Україна ХХІ століття), Програма розвитку позашкільних навчальних закладів на 2002–2008 рр. тощо. Так, у Національній доктрині розвитку освіти серед найважливіших проблем визначено розвиток позашкільної освіти та цілісної міжгалузевої багаторівневої системи позашкільних закладів різних типів і профілів.

Водночас утвердження позашкільної освіти як складової структури освіти України, що закріплено в нормативно-правових документах зумовлюють визначення і розробку теоретико-методичних основ її здійснення, переосмислення місця і ролі.

Отже, у даній статті представимо основні положення щодо теоретичних засад позашкільної освіти, а також ефективної методики її реалізації у сучасних умовах.

Питанню теорії позашкільної освіти, її історико-педагогічному аналізу присвячено наукові праці багатьох українських та зарубіжних вчених. Їх педагогічні ідеї спрямовані на розкриття теорії та практики позашкільної освіти, визначення ефективних шляхів та методичних підходів щодо її здійснення. Слід зазначити, що до проблем позашкільної освіти як складової системи освіти і предмета дослідження звертаються учені різних галузей знань. Значною мірою окреслено актуальні напрями пошуку в сучасній теорії позашкільної освіти, загалом освіти. Узагальнюючи ці напрями, до їх числа можна, зокрема, віднести: освіта як процес і результат взаємодії особистості з підсистемами культури; пріоритетні цінності, мета і норми освітнього процесу; проектування та управління освітніми системами і ряд інших. Вони являють собою систему знань про дослідження позашкільної освіти та способи отримання знань, які достовірно відображають постійно мінливу дійсність в умовах розвитку суспільства.

Аналіз змісту існуючих теоретичних положень позашкільної освіти (В.В. Вербицький, Г.П. Пустовіт, Т.І. Сущенко) показав, що вона є багатоаспектним об'єктом. Теорія позашкільної освіти базується на системі наукових знань, які становлять основу педагогіки, і пов'язана з такими науками, як психологія, філософія, соціологія, фізіологія, економіка, кібернетика тощо.

Узагальнюючи підходи міжгалузевої інтеграції наукових знань, на основі системного аналізу теоретичних засад і практичної реалізації позашкільної освіти нами встановлено, що *позашкільна освіта* – це складова системи безперервної освіти, цілеспрямований процес і результат навчання, виховання, розвитку і соціалізації особистості у вільний час у позашкільних навчальних закладах та інших соціальних інституціях. *Теоретико-методичні основи позашкільної освіти* розглядаються як головні положення про позашкільну освіту, що забезпечують розробку її мети, завдань, змісту, форм і методів.

Отже, позашкільну освіту слід розуміти як процес і результат, а також як систему. Основними поняттями і категоріями

позашкільної освіти є: “особистість”, “вільний час”, “освіта”, “виховання”, “розвиток”, “навчання”, “соціалізація”, “культура”, “діяльність”, “творчість”, “дозвілля”, “пізнання” тощо.

На підставі теоретичного аналізу і практики встановлено, що важлива особливість позашкільної освіти визначається тим, що, будучи складовою системи безперервної освіти, вона може здобуватися громадянами різних вікових категорій і характеризується добровільною участю у навчально-виховному процесі; відсутністю регламентуючих настанов; вільним вибором занять; диференціацією за інтересами до конкретної галузі науки, культури, техніки та технологій; постановкою перед кожним реально досяжних завдань; різноманітністю видів діяльності та сфер спілкування, що сприяє набуттю досвіду соціальних відносин.

Водночас, теорія позашкільної освіти взаємопов’язана і перебуває в органічній єдності з практикою. Теорія йде від практики, узагальнює її і обґрунтовується нею. Практика осмислюється, організовується і спрямовується теорією.

У педагогічній практиці позашкільна освіта здійснюється закладами системи освіти, культури, спорту, туризму, сім’ї та молоді. Серед них – позашкільні навчальні заклади, гуртки, творчі об’єднання, клуби за місцем проживання, дитячо-підліткові фізкультурно-спортивні клуби, дитячо-юнацькі спортивні школи, спортивні майданчики, клубні заклади, центри дозвілля, школи естетичного виховання, бібліотеки, театри, музеї, стадіони та інші соціальні інституції. Позашкільна освіта здійснюється диференційовано, відповідно до індивідуальних можливостей, інтересів, нахилів, здібностей дітей та молоді за напрямками позашкільної освіти. Серед них основними є: художньо-естетичний, науково-технічний, еколого-натуралістичний, туристсько-краєзнавчий, фізкультурно-спортивний та інші. В Україні функціонує близько півтори тисячі позашкільних навчальних закладів системи освіти, в яких навчається понад 1,2 млн. дітей та підлітків. Кожна 5 дитина здобуває позашкільну освіту в позашкільних навчальних закладах. Існує понад 75 тисяч гуртків, секцій, творчих об’єднань.

Внаслідок широко організованої практики позашкільної освіти в Україні забезпечується доступність дітей і молоді до неї,

функціонують і розвиваються її різноманітні форми. З'єднує практику і теорію методика, що спрямована на узагальнення досвіду, способів, прийомів доцільного здійснення позашкільної освіти в позашкільних навчальних закладах та інших соціальних інституціях.

Особливе значення в сучасних умовах для позашкільної освіти, навчально-виховної роботи в позашкільному навчальному закладі має методика, що базується на застосуванні компетентнісного підходу. Саме вона спрямовується на досягнення нової якості позашкільної освіти. А це фактично передбачає вироблення і реалізацію нового, цілісного підходу до позашкільної освіти, нової моделі позашкільних навчальних закладів.

Основою методики позашкільної освіти на основі компетентнісного підходу є визначення мети, завдань, змісту, форм, методів і засобів позашкільної освіти з урахуванням компетентностей особистості. Компетентності не слід протиставляти знанням або умінням і навичкам. Поняття компетентності ширше за поняття знання, або уміння, або навик. Воно включає їх (хоча, зрозуміло, не йдеться про компетентність як про просту суму знання – уміння – навик, це поняття дещо іншого смислового ряду). Поняття компетентності включає не тільки пізнавальну та практичну складову, а також творчу і соціальну.

У структурі компетентностей, що складають основу реалізації компетентнісного підходу в позашкільній освіті, необхідно виділити наступні:

1. Пізнавальна компетентність – компетентність, спрямована на оволодіння знаннями про культуру, природу, техніку, суспільство.

2. Практична компетентність – компетентність, спрямована на формування практичних вмінь та навичок особистості.

3. Творча компетентність – компетентність, спрямована на розвиток творчої діяльності, здібностей, нахилів і уяви особистості.

4. Соціальна компетентність – компетентність, спрямована на загальну культуру особистості, здатність до співпраці, самореалізацію та самовизначення.

На основі структурування пізнавальної, практичної, творчої і соціальної компетентностей узагальнимо і розкриємо зміст

позашкільної освіти за основними напрямками: художньо-естетичним, науково-технічним, еколого-натуралістичним, туристсько-краєзнавчим, гуманітарним.

Так, у ході розробки методики позашкільної освіти було з'ясовано, що *пізнавальна компетентність* є першою сходинкою в основі реалізації компетентнісного підходу в позашкільній освіті і передбачає оволодіння дітьми поняттями, знаннями про культуру, природу, техніку, суспільство; сфери життєдіяльності людини; види, способи, засоби праці, матеріали та інструменти; морально-психологічні якості особистості; способи організації вільного часу тощо. Також пізнавальна компетентність сприяє засвоєнню учнями технічної, екологічної, економічної та іншої термінології.

Визначено, що сукупність морально-психологічних, емоційно-вольових, трудових понять, знань, переконань, якими оволодівають діти в процесі розвитку пізнавальної компетентності, є основою для формування у них життєвих принципів, світогляду, моральних якостей. Знання дітьми видів та способів організації вільного часу сприяє оволодінню навичками правильного його використання. При цьому особливе значення має не лише засвоєння окремих знань, а оволодіння ними комплексно.

Конкретизуючи і узагальнюючи експериментальний зміст позашкільної освіти на основі компетентнісного підходу за основними напрямками, ми встановили, що *пізнавальна компетентність у художньо-естетичному напрямі* передбачає оволодіння поняттями, знаннями з хореографії, музичного, театрального, художнього мистецтва тощо; у *науково-технічному напрямі* – оволодіння початково-технічними, спортивно-технічними, предметно-технічними, інформаційно-технічними, художньо-технічними, виробничо-технічними поняттями, знаннями; ознайомлення зі світом сучасної техніки, технологічними процесами; засвоєння знань технічної термінології, графічної грамотності з технічного моделювання і конструювання тощо; у *еколого-натуралістичному напрямі* – оволодіння екологічними, біологічними, сільськогосподарськими, лісогосподарськими, медичними, хімічними поняттями, знаннями; формування поняття про цілісну картину світу, закономірності існування життя на Землі, самоорганізацію та саморозвиток природи тощо; у *туристсько-*

краєзнавчому напрямі – оволодіння поняттями, знаннями з краєзнавства, географії, археології, геології, етнології, народознавства; ознайомлення з природними та культурними особливостями свого рідного краю, держави, світу; оволодіння знаннями з історії рідного краю, світової цивілізації, географічних, етнографічних, історичних об'єктів тощо; у *гуманітарному напрямі* – оволодіння поняттями, знаннями з історії, права, філософії, мови, літератури, суспільствознавства та інших соціально-гуманітарних наук; вивчення основ характеристики явищ і процесів суспільного життя тощо.

Встановлено, що у реалізації компетентнісного підходу в позашкільній освіті необхідним є не лише набуття широкого кола відповідних знань, а й неодмінне вміння застосовувати їх у практичній діяльності. У цьому полягає наступна – *практична компетентність*, що спрямована на формування вмінь та навичок особистості засвоювати поняття і застосовувати знання на практиці. Серед них основні види пізнавальної, дозвільної діяльності, роботи з матеріалами та інструментами, виготовлення різноманітних виробів тощо. З'ясовано, адже у сучасних умовах зростає роль вміння здобувати інформацію з різних джерел, засвоювати, поповнювати та оцінювати її, застосовувати різні способи пізнавальної діяльності. Причому знання, вміння і навички виконують функцію не стільки самостійних цілей, скільки засобів у процесі формування компетентної особистості.

Формування практичної компетентності в позашкільній освіті дозволяє розв'язати типову для освіти проблему, коли учні, оволодівши набором теоретичних знань, зазнають значних труднощів у їх реалізації під час розв'язання конкретних завдань або проблемних ситуацій.

У процесі дослідно-експериментальної роботи було встановлено, що *практична компетентність у художньо-естетичному напрямі позашкільної освіти* передбачає формування мистецьких вмінь та навичок; практичне введення дітей у світ культури та мистецтва, залучення їх до створення художніх виробів, виконання різних видів вокальних, музичних, театральних, танцювальних номерів тощо; у *науково-технічному напрямі* – формування техніко-технологічних вмінь і навичок, проектування, конструювання;

практичне введення дітей у світ техніки, залучення їх до створення моделей машин, механізмів, іграшок; набуття та формування вмінь і навичок з графічної підготовки, роботи з різноманітними матеріалами та інструментами; засвоєння основних прийомів використання технологій у машинобудуванні тощо; у *еколого-натуралістичному напрямі* – формування екологічних вмінь і навичок розв’язання екологічних проблем, раціонального природокористування, природоохоронної діяльності тощо; у *туристсько-краєзнавчому напрямі* – формування краєзнавчих умінь та навичок, участь у краєзнавчій роботі, збереження та відродження народних традицій, звичаїв, обрядів, оволодіння навичками здорового способу життя тощо; у *гуманітарному напрямі* – розвиток громадської активності, здатності реалізовувати і захищати свої права, орієнтуватися у соціальних відносинах, умінь оцінки суспільних явищ та процесів, встановлення зв’язку між подіями і явищами, формулювання, висловлювання та доведення власної думки, позиції, ведення дискусій тощо.

З’ясовано, що набуття практичної компетентності забезпечує лише застосування знань на практиці, оволодіння трудовими вміннями та навичками. Подальше формування компетентної особистості, її розвиток обумовлює третя – *творча компетентність*, яка також лежить в основі реалізації компетентного підходу в позашкільній освіті і забезпечує розвиток творчої діяльності, майстерності, здібностей, нахилів та уяви особистості.

Особливе значення творча компетентність має в сучасних умовах, коли творчий підхід до розв’язання будь-яких завдань, творча праця, постійне підвищення своєї майстерності, самоосвіта стали життєво необхідними кожному. Адже опанування знаннями та вміннями у готовому вигляді, за готовими зразками і шаблонами забезпечує лише репродуктивний, виконавський рівень.

У дослідженні встановлено, що творча компетентність у позашкільній освіті зумовлює навчання дітей творчості, формування у них з раннього віку досвіду творчої діяльності, майстерності, розвитку творчих здібностей, нахилів. Це здійснюється в процесі розв’язання учнями творчих завдань, пошуку раціональних шляхів і способів виконання роботи, внесення раціоналізаторських пропозицій, самостійного визначення

технології виготовлення виробів тощо.

Визначено, що необхідним фактором тут постає розвиток творчої уяви, фантазії, креативного мислення, інтересу до видів творчості, а також формування естетичних смаків, художнього і технічного хисту. Отже, творча компетентність забезпечує творчу трудову, раціоналізаторську, винахідницьку діяльність, розвиток здібностей особистості.

Унаслідок конкретизації і узагальнення експериментального змісту позашкільної освіти на основі компетентнісного підходу за основними напрямками було встановлено, що *творча компетентність у художньо-естетичному напрямі* передбачає набуття досвіду власної творчої діяльності з хореографії, музичного, театрального, художнього мистецтва, розв'язання творчих завдань, здатності проявляти творчу ініціативу; розвиток художніх, творчих здібностей, виконавської та акторської майстерності, системного, просторового і логічного мислення, уяви, фантазії; формування стійкого інтересу до художньої творчості тощо; у *науково-технічному напрямі* – набуття досвіду власної творчої діяльності з науково-технічної творчості, розв'язання творчих завдань, здатності проявляти творчу ініціативу; формування вмінь самостійного виготовлення технічних об'єктів; розвиток конструкторських, винахідницьких, дослідницьких, творчих здібностей, системного, просторового і логічного мислення, уяви, фантазії; формування стійкого інтересу до науково-технічної творчості тощо; в *еколого-натуралістичному напрямі* – набуття досвіду власної творчої діяльності у сфері екології, розв'язання творчих завдань, здатності проявляти творчу ініціативу; формування досвіду взаємовідносин людини з природою, вмінь проведення самостійних наукових досліджень; розвиток дослідницьких, творчих здібностей, системного, просторового і логічного мислення, творчої уяви, фантазії; формування стійкого інтересу до екологічної освіти тощо; у *туристсько-краєзнавчому напрямі* – набуття досвіду власної творчої діяльності з краєзнавства, розв'язання творчих завдань, здатності проявляти творчу ініціативу; формування досвіду взаємовідносин людини з природою, вмінь проведення самостійних наукових досліджень; розвиток дослідницьких, творчих здібностей, системного, просторового і

логічного мислення, творчої уяви, фантазії; формування стійкого інтересу до туристсько-краєзнавчої роботи тощо; у *гуманітарному напрямі* – творчої діяльності з соціально-гуманітарних наук, розв’язання творчих завдань, здатності проявляти творчу ініціативу; розвиток дослідницьких здібностей, системного, просторового і логічного мислення, уяви, фантазії; формування стійкого інтересу до соціально-гуманітарних наук тощо.

У дослідженні з’ясовано, що формування компетентної особистості неможливе без розвитку культури праці, комплексу особистісних якостей, потрібних людині як суб’єкту сучасного виробництва і культурного розвитку суспільства.

Соціальна компетентність розглядається як четверта компетентність, що забезпечує реалізацію компетентнісного підходу в позашкільній освіті, – спрямована на виховання та розвиток загальної культури особистості, здатності до співпраці, самореалізації та самовизначення. Вона також визначає сукупність якостей людини, що становлять її імідж, індивідуальний стиль діяльності.

З’ясовано, що *соціальна компетентність у художньо-естетичному, науково-технічному, еколого-натуралістичному, туристсько-краєзнавчому та гуманітарному напрямках* позашкільній освіті передбачає формування активної життєвої позиції, адаптацію, готовність до безперервної освіти, конкурентної боротьби на ринку праці, потребу ініціативно включатися в систему нових економічних відносин, підприємницьку діяльність. Засвоєння соціальної компетентності обумовлює прояв та розвиток важливих людських якостей і здібностей особистості, ставлення до праці, оволодіння соціальним досвідом. Також соціальна компетентність характеризує взаємодію людини з суспільством, соціумом, іншими людьми. Ця компетентність як сукупна характеристика громадянської зрілості професіонала виступає одночасно як соціальна дієздатність, його вміння передбачати наслідки своїх дій, робити правильний вибір під час їх виконання, дотримуватися балансу загальних та особистих інтересів.

Отже, теоретичні засади позашкільної освіти, визначають та характеризують сутність, принципи, зміст, форми та методи навчально-виховного процесу в позашкільних навчальних закладах.

Також вони є основою для розробки методики позашкільної освіти, яку в сучасних умовах доцільно розробляти на основі компетентнісного підходу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Биковська О.В. Позашкільна освіта: теоретико-методичні основи : моногр. – К. : ІВЦ АЛКОН, 2008. – 336 с.
2. Організація відпочинку та оздоровлення дітей: концепції, технології, досвід / [Биковська О.В. (кер. авт. кол.), Вагнер С.І., Горбинко В.М. та ін.]. – К. : Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді, 2004. – 208 с.
3. Позашкільна освіта в Україні : навч. посіб. / За ред. О.В. Биковської. – К. : ІВЦ АЛКОН, 2006. – 224 с.
4. Сущенко Т.І. Позашкільна педагогіка : навч. посіб. / Т.І. Сущенко. – К. : ІСДО, 1996. – 144 с.

УДК 373

Ковчина І.М.

УМОВИ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОГО НАВЧАННЯ УЧНІВ В СУЧАСНІЙ ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ

У статті розкриваються педагогічні умови соціально-правового навчання учнів загальноосвітніх шкіл, які полягають у наступності запровадження дисциплін „Основи правознавства”, „Права дитини”, „Практичне право” та „Права людини”; в організації занять із соціально-правового захисту повинні брати участь не лише педагоги закладу, але й працівники соціальних, правоохоронних служб, що сприяє урізноманітненню всіма зацікавленими сторонами методів і прийомів соціально-правового навчання учнів; застосуванні комп'ютерних програм як педагогічного засобу навчання; урахування міждисциплінарних знань та вмінь учнів у процесі соціально-правового навчання; застосуванні елементів проектно-технологічної системи соціально-правовому навчанню учнів загальноосвітніх середніх шкіл.